

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14–16 Mayıs 2010)

INTERNATIONAL ŞIRNAK AND ITS VICINITY
SYMPOSIUM
(14–16 May 2010)

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ
SYMPOSIUM PAPERS

EDİTÖR
Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
1

ISBN : 978-605-88496-0-0

www.sirnak.edu.tr
e-posta: sempozyum@sirnak.edu.tr

Redaksiyon : Harun Takçı

Yapım - Baskı :

MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti. Örnek Oto Sanayi Sitesi 1254. Sokak No:2
OSTİM / ANKARA Tel : 0312 354 54 57 Faks : 0312 385 79 05

Birinci Baskı :

2000 Adet

Basım Yeri – Tarihi :

Ankara – 2010

Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri: Editör M. Nesim Doru
Şırnak Üniversitesi Yayınları 2010 / 1246 Sayfa
Dizin ve kaynakça var.

ISBN : 978-605-88496-0-0

Kitabın içindeki makalelerden makale sahipleri sorumludur. Kullanım hakları Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu yetkili organlarına aittir. İzinsiz alıntı yapılamaz.

YEZİDİLER'DE ŞEYH ADİ B. MÜSAFİR ALGISI

Metin BOZAN*

The Yazidites' Perception of Shaykh Adiy b. Musafir

Adiy b. Musafir, who is also regarded as a distinguished figure by the Sunnites, is the most important religious figure of Yazidites who have also villages within the boundaries of Şırnak. For a sound understanding of the Yazidites, it is important to identify the Yazidite beliefs of Adiy b. Musafir and his position in their legends. Therefore, in this paper the Yazidites' perception of Shaykh Adiy b. Musafir will be dealt with. The paper is restricted to the historical personality of Adiy b. Musafir and his perception in the Yazidite beliefs, rituals and legends.

Giriş

Yezidiler, İslam Coğrafyasının en dikkat çekici dini topluluklarından birisidir. Onların tevhid inancına sahip olmalarına rağmen gerek Melek Tavus hakkındaki düşünceleri ve gerekse 'Adî b. Müsâfir'in türbesi merkezli geliştirdikleri kimi ritüeller, sürekli tartışma konusu yapılmıştır. Biz bu tebliğimizde Şırnak ili sınırları içerisinde de mensupları bulunan Yezidilerin, 'Adî b. Müsâfir algısı üzerinde durmaya çalışacağız. Ancak burada özel olarak herhangi bir bölgenin değil genel olarak Yezidiler'in 'Adî b. Müsâfir algısı anlatılacaktır.

1. 'Adî b. Müsâfir'in Hayatı,

'Adî b. Müsâfir'in soyu Beni Ümeyye'nin son halifesi Mervan kanalıyla Mervan b. Hakem el-Emevî'ye dayandığı kabul edilmektedir.¹ 465/1072-73 yılında Şam'ın Baalbek nahiyesinde bulunan Beytfâr köyünde doğmuştur.² 'Çocukluluğunu doğduğu yerde geçirmiş, burada ilk eğitimini almış, ardından Şam'a daha sonra ise dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Bağdat'a geçmiştir.³

Bağdat'ta Fıkıh, kalam hadis gibi ilimler tahsil ettiği anlaşılan⁴ 'Adî b. Müsafir, burada Abdulkadir Geylanî (el-Cîlî), Ahmet er-Rüfâî', Ebu'n-Necîb Abdulkadir es-Sühreverdî gibi

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. metinbozan@hotmail.com.

¹ Krş. Demlûcî, es-Siddîk, *el-Yezîdiyye*, Musul 1949, s. 74. Emevi oluşunda tüm eserler müttefikler. Krş. 'Azzâvî, Abbâs *Târîhu'l-Yezîdiyye ve Aslu Akidetihim*, Bağdat 1935, s. 29.

² İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed (681/1282), *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1978, III, 254; Ebu'l-Fida, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l-Fida (732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut 1997, II, 114; İbnü'l-Verdî, Ebü Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer (749/1349), *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer (Târîhu İbnu'l-Verdî)*, thk. Ahmet Rifat Bedrâvî, Beyrut 1970, II, 100; Nebhânî, Yusuf b. İsmail (1350/1932) *Camîu Keramati'l-Evliya*, thk. İbrahim Atve, Kahire 1926, II, 295; *Êzîdyatî*, Der. Xidir pîr Sileman, Dihok, 1996, s. 15; Lescot, Roger, *Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezîdileri*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul 2001, s. 19.

³ İbn Kesîr, (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, XII, 441; Tâdifî, Muhammed b. Yahya (963/1556), *Cevherden Gerdanlıklar : (Hz. Abdülkadir Geylânî'nin menkıbeleri)*, çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1972, s. 315.

⁴ Bkz. Demlûcî, s. 74.

önemli şahsiyetler ile tanışma fırsatı bulmuştur.⁵ ‘Adî b. Müsâfir, Bağdat’taki eğitiminin ardından Hakkari dağlarında uzlet hayatı yaşamak amacıyla inzivaya çekilmiştir.⁶ Laleş’te büyük bir zaviye inşa etmiş,⁷ Ömrünün sonuna kadar münzevi bir şekilde Laleş’te yaşayıp ilim ve irşad ile uğraşmıştır.⁸

‘Adî b. Müsâfir, Klasik kaynaklarda Ehl-i Sünnet çizgisinde alim, fakih⁹ olarak bir şahsiyet olarak tanıtılmasına rağmen onun en önemli yönü, büyük bir mutasavvuf oluşudur.¹⁰ Laleş’te inşa ettiği zaviyede kendi adına nispetle Adeviyye¹¹ bazı kaynaklarda da Sohbetiyye¹² olarak şöhret bulacak olan bir tarikat oluşmuştur.¹³ ‘Adî b. Müsâfir, 555/1160 yılında aynı yerde vefat etmiştir.¹⁴

2. Yezidilik

Tebliğimizde ‘Adî b. Müsâfir ile ilgili görüşlerini akratacağımız Yezidiler’e gelince onlar, yoğunluklu olarak Musul’un¹⁵ kuzey-doğusu olan Şeyhan’da ve özellikle de bu kentin batısındaki Sincar’da yaşamakta; ayrıca Türkiye, İran ve Suriye’de de bulunmaktadır.¹⁶ Türkiye’de de aralarında Mardin, Batman ve Şırnak’ın da bulunduğu coğrafya yaşamaktadırlar. Sayıları hakkında çelişik bilgilerin aktarıldığı Yezidiler’in İdil ilçesine bağlı Mağara Köyünde de mevcudiyetleri

Tarihi süreç içerisinde kapalı bir toplum olarak yaşayan Yezidiler, dinlerini sözlü kültür ile gizlilik içerisinde nesilden nesile taşımışlardır.¹⁷ Kültür ve dini birikimin gizliliği ise kendileri

⁵ Şa’rânî, Ebu Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısri (973/1565), *Tabakâtu’l-Kübrâ*, Çev. Abdulkadir Akççek, İstanbul 1969, s. 613; Nurbahş, Seyyid Ali, Behcetü’l-Esrâr, Çev. ? Ank 1962, 12, 13, 86; Bkz. Şattanûfî, Nureddin Ebi’l-Hasan Ali b. Yusuf b. Cerîr (713/1314), *Behcetü’l-Esrar ve Ma’denü’l-Envar*, Mısır 1304, s. 152-53; İbnü’l-Verdî, II, 102Bkz. Demlûcî, s. 74.

⁶ Erbilî, Şerefuddin b. Berekât el-Mübârek b. Ahmet (637/1239), *Târih-i Erbil*, Sâmi b. es-Seyyid Hamas es-Sakâr, Bağdat 1980, s. 114; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A’lami’n-Nübela*, thk. Şuayb el-Arnâud, Beyrut 1996, XX, 342; Ebu’l-Fida, II, 114; İbnü’l-Mülakkîn, Siracuddin Ömer (804/1401), *Düreri’l-Cevâhir fî Menâkibi Seyidi Abdulkadir*, Süleymaniye Hacı Hayrı Efendi Kütüphanesi no 171, 18a; Makrizî, Ebü’l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali (845/1442), *el-Mevaiz ve’l-i’tibar bi-(fî) zikri’l-Hıtat ve’l-asar*, thk. Muhammed Ali Beydûn, Beyrut 1998, IV, 315; Tâdifî, Muhammed b. Yahya (963/1556), *Cevherden Gerdanlıklar : (Hz. Abdülkadir Geylânî’nin menkıbeleri)*, çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1972, s. 315.

⁷ Şattanûfî, s. 152; Yâfi’î, Abdullah b. Es’ad b. Ali el-Yemani Yafii (768/1366), *Mirâtu’l-Cinân*, Haşiye Halil el-Mansur, Beyrut 1997, III, 239; İbnü’l-Mülakkîn, 17a, 18a; Makrizî, *Hıtat*, IV, 315; İbn Tağrıberdî, Ebü’l-Mehasin Cemaledin Yusuf el-Atabeki (874/1469), *en-Nücumü’z-zahire fî müluki Mısır ve’l-Kahire*, Muhammed Hasan Şemsuddin, Beyrut 1996, V, 344; Sehâvî, Ebü’l-Hasan Nureddin Ali b. Ahmed b. Ömer b. Halef (902/1497), *Tuhfetü’l-Ahbab ve Bugyetü’l-Tullab : el-Hıtat ve’l-Mezarat, ve’t-Teracim ve’l-Bekai’l-Mübarekat*, Kahire 1986, s. 168.

⁸ İbn Tağrıberdî, V, 343.

⁹ Şattanûfî, s. 150; İbnü’l-Mülakkîn, 17a; İbnü’l-‘Îmâd, Ebü’l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü’l-Îmad, (1089/1679), *Şezâretu’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkadir Arnâud, Muhammed Arnâud, Beyrut 1991, VI, 300; İbn Tağrıberdî, V, 343.

¹⁰ Şattanûfî, s. 150; b. ‘Abdullah el-Hamevî (626/1228), *Mu’cemu’l-Buldân*, Beyrut 1995, V, 28.

¹¹ Makrizî, *Kitâbü’s-Sülûk li-Ma’rifeti Dîveli’l-Müluk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut 1997, s. 369. Sohbetiyye de denmektedir. Menzel, “Adî b. Müsâfir”, *İA*, I/137-38, s. 138.

¹² Makrizî, *es-Sülûk*, s. 370.

¹³ Lescot, s. 18.

¹⁴ İbn Hallikân, III, 254; İbnü’l-Mülakkîn, 18a; Lescot, s. 20; Guest, *Yezidiler Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, İstanbul 2001, s. 42.

¹⁵ İbn Hurdazbih, Ubeydullah b. Abdullah (300/913), *el-Mesâlik ve’l-Memâlik*, Beyrut, trz. S. 86.

¹⁶ Lescot, s. 9; Türkiye’deki Yezidiler için bkz. Turan, Ahmet, “Yezidiler”, *OMÜ Eğitim Fakültesi*, s. 1, 188-199 (1986), s. 188-89.

¹⁷ Krş. Guest, s. 70; Taşgîn, Ahmet, *Yezidiler*, Ankara 2005, s. 13. Ayrıca bkz. Allison, Christine, *Yezidi Sözlü Kültürü*, Çev. Fahriye Adsay, İstanbul 2007 s. 92.

hakkında sağlıklı tarihi bir verinin oluşmasını engellemiştir. Bu nedenle olmalıdır ki, Yezidiliği araştıranlar, onların isim ve kökenleri hususunda ortak bir paydada buluşamamış, farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır.¹⁸ Kimileri Süryaniliğe,¹⁹ kimileri Sabîliğe,²⁰ Kimileri Haricîliğe dayandırmıştır²¹ Yoğunluklu bir kesim ise onları eski İran Dinlerine bağlamıştır.²²

Her ne kadar Yezidiliğin inançları içerisinde mevcut olan eski kültür bakiyelerden hareketle Yezidiliğin kökeni farklı yerlere dayandırılıyorsa da Klasik İslam kaynakları tetkik edildiğinde Yezidiliğin ‘Adî b. Müsâfir’ dönemine kadar mevcut olmadığı söylenebilir.²³ Öte yandan Yezidilik dikkatlice tetkik edildiğinde ‘Adî b. Müsâfir’in güçlü bir motif,²⁴ hatta onların inanışlarına şekil veren kimse olduğu görülecektir.²⁵ Oysa ‘Adî b. Müsâfir’in hayatı tetkik edildiğinde, onun Yezidi öğretisi ile ilişkisi olduğuna dair bir veri yoktur.²⁶ Aksine Sünni geleneğe bağlı kaynaklarda onun Ehl-i Sünnet çizgisinde büyük bir alim ve mutasavvuf olduğu özellikle vurgulanmaktadır.²⁷ Bu durumda gümüzdeki şekliyle Yezidilik ‘Adî b. Müsâfir’in bağlıları içinde, ancak daha sonraları ortaya çıkmış olmalıdır. Zira aynı kaynaklar ‘Adî b. Müsâfir sonrasında müridlerinin kendisine aşırı tazimde bulunup²⁸ onu ilah edindikleri²⁹ ve kabrini kiblegah edindiği ifade edilmektedir.³⁰ Yezidilik Farklılaşmasının başlangıcı ile ilgili olarak kaynaklarda, tarikatın üçüncü halefi Hasan b. ‘Adî b. Ebi’l-Berekât dönemine işaret edilmektedir.³¹ Bu durumda Sünni bir çizgide başlayan Adeviyye tarikatının, gerek Yezîd b. Muaviye savunusu, gerek din anlayışındaki farklılaşma ve gerekse bölgede mevcut eski inanışların etkisi ile Hasan b. ‘Adî döneminde bir takım aşırılıkların başladığı³² ve süreç içerisinde Yezidiliğe dönüştüğü söylenebilir.³³

¹⁸ Bkz. Kremli, Anastase, “el-Yezidiyye” *Mecelletu’l-Meşrik*, II/1, 32-37; II/IV 151-156; II/IX, 395-399 (1899), II/I, 32.

¹⁹ Bkz. Iraklı Papaz İshok, *Yezidilerin Dini*, çev. P. Gabriel Akyüz, Mardin 2001, s. 15-16; Layard, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları*, Çev. Zafer Avşar, İstanbul 2000, s. 209-210. Krş. İsmail Bek Çöl, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, Beyrut 1934, yayıncının notu, s. 108.

²⁰ Bkz. Layard, s. 209-210.

²¹ İbnu’l-Esîr, Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü’l-Esir (630/1233), *el-Kâmil fi’t-Târih*, Beyrut 1989, XI, 289; III, 412; Giritli Sırrı, *Ârâi Milel*, İstanbul 1303, 171; Kremli, II/I, 34-35.

²² Bkz. Menant, M. Joachim, *Les Yezîdis. Episode de l’histoire des Adorateurs du Diable*, Paris, 1982, s. 52; Hasenî, Abdurrezzak, *el-Yezidi fî Hazirihim ve Mâdhîm*, Sayda 1951, s. 9; George Habîb, *el-Yezidiyye Bakâyâ Dinin Kadîm*, Bağdat 1978, s. 5; Pîr Mamou Osman, “Şeyh ‘Adî Öncesi Yezidiler”, *Dengê Êzîdîyan*, 4 (1996), s. 25; Pîr Ca’fo ile yapılan mülakat (Âzâd Saîd Simo, *el-Yezidiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese*, Beyrut 2001, s. 276-279 içinde), s. 276; Tolan, Kemal, *Nasandina Kevneşopan Êzîdiyatîyê*, İstanbul 2006, s. 122; Düchting, Johannes, “Yezidi Dininin İçeriği” *Deng*, V/25 (1993), 36-44, s. 41.

²³ Krş. ‘Azzâvî, s. 8; Saiğ, Süleyman, *Tarihu’l-Musul*, Beyrut 1928, I, 295-96.

²⁴ Düchting de Zerdüştlükle ilgisini reddetmekte, gerekçe olarak da Şeyh ‘Adî’ye gösterilen saygıya vurgu yapmaktadır. Bkz. Düchting, s. 41.

²⁵ Krş. Furlani, *The Religion of the Yezîdîs*, Bombay 1940, s. 12.

²⁶ Demlûcî, s. 76.

²⁷ İbn Hallikân, III, 254; Sâfedî, Selahaddin Halil b. Eybek (764/1362), *Kitabu’l-Vâfi bi’l-Vefayât*, Beyrut 1993, XIX, 535; İbn Kesîr, 12, 243; Sehâvî, s. 168; Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, İstanbul 1993, s. 228.

²⁸ İbn Hallikân, III, 254; İbn Teymiyye, Ebü’l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (728/1328), *el-Vasiyyetü’l-Kübra* (Mecmuatü’r-Resâilü’l-Kübrâ s. 262-318 içinde) Mısır 1823, I, 287-91; Sâfedî, XIX, 535; İbnu’l-‘Îmâd, VI, 300.

²⁹ İbn Kesîr, 12, 243; İbn Furat, Nasıruddin Muhammed b. Abdurrahman(807/1405) , *Tarihu’d-Düvel ve’l-Mülûk (Tarihu Furat)*, Viyana Devlet Kütüphanesi, No: AF. 119, III, 160a.

³⁰ İbn Furat, III, 160a; Zehebî, *Siyer*, XX, 344; Sâfedî, XIX, 535; İbnu’l-Mülakkîn, 18a.

³¹ İbn Teymiyye, I, 300; Kütübî, XIII, 334; Mehmet Şerafeddin, “Yezidiler”, *Daru’l-Funun İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III-IV (1926), 1-29, III/2.

³² Krş. el-Eb Süheyl Kâşâ, *el-Yezidiyye*, Trablus 2004, s. 49-50. ‘Azzâvî, s. 46.

³³ Lescot, s. 20.

Yezidi Düşüncesinde ‘Adî b. Müsâfir

Yezidilik tetkik edildiğinde diğer kutsal şahsiyetlerin yanında ‘Adî b. Müsâfir’in (ya da Yezidiler’in ifadesiyle Şeyh Hadi’nin³⁴) dini inanışlarında merkezi bir yer aldığı görülecektir.³⁵ Ancak Yezidiler’in dini inanışlarını/kültürlerini sözlü gelenekle taşımaları nedeniyle bir takım farklılık/çelişkileri barındırmaktadır.³⁶ Bu nedenle aşağıda zikredilecek olan gerek ‘Adî b. Müsâfir’in beşeri yönünün ön plana çıkarıldığı tarihsel kişiliği ve gerekse daha ziyade lahuti yönüne vurgu yapan Yezidi inanışındaki yeri hususunda bir takım farklılıkların/çelişkilerin olması doğal görülmelidir.

1. Yezidiler’e Göre ‘Adî b. Müsâfir’in Hayatı

Yezidi materyaldeki ‘Adî b. Müsâfir’in tarihi şahsiyeti ile ilgili rivayetlere göre Allah, Adem ve Havva’nın ardından (Hz. Adem’in sulbünden Şehr b. Cebr’i³⁷) ve sonra azâzil’in yani Melek Tavus’un milletini yani Yezidiler’i yaratmış,³⁸ bu dağlarda/Laleş’te meskun kılmıştır.³⁹ Sonra da Şeyh ‘Adî b. Müsâfir’i Şam’dan cebel-i Lâleş’e göndermiştir.⁴⁰ Misafir’in oğlu Şeyh ‘Adî, Baalbek’te beytfar (fare deliği/yurdu) köyünde doğmuş; Kırk yaşlarında Laleş’e gelmiş,⁴¹ burada Yezidiliğe tabi olmuştur.⁴² Yezidiler de yanlarına gelen ve dinlerine tabi olan ‘Adî b. Müsâfir’i kabullenmiş; onun hüner ve kerametini görence de⁴³ onun şeyhliğini kabul edip⁴⁴ tarikatına girerek,⁴⁵ onun müridi ve öğrencileri olmuşlardır.⁴⁶ İbadet ve riyazatla iştigal eden ‘Adî b. Müsâfir,⁴⁷ onlara pek çok yeni şeyler öğretmiştir.⁴⁸ Yezidiler de şeyhlik onunla başlar,⁴⁹ ancak o, sadece Yezidiler’in şeyhi değildir. O, bir Şeyhu’l-Âm’dır.⁵⁰ Ünü her tarafa yayılmış; adının yayıldığı bölgelerden pek çok şeyh ve keramet sahipleri kendisini ziyarete gelmişlerdir.⁵¹

2. Yezidi İtikadında ‘Adî b. Müsâfir

Yezidilik inanışındaki ‘Adî b. Müsâfir’e ait olağanüstü yönleri içeren tasavvurların beslendiği kaynakları onun dönemine kadar götürmek mümkündür. Zira daha sağlığında

³⁴ Bkz. Abdusselam el-Mardîni, (h. 1259), *Târîhu Mârdîn min Kitâbi “Ümmül İber”*, Duhok 2002, s. 50; Mehmet Şerafeddin, IV/274; Menzel, “‘Adî b. Müsâfir”, II, 138

³⁵ ‘Bkz. “Şeyh ‘Adî el-Yezidi, I-II” (Sâmî Said el-Ahmed 105-115 ve 136-149 içinde alıntılanmış olarak), I’, I, 107.

³⁶ Bkz. Allison, s. 105.

³⁷ *Mushaf-ı Reş*, Joseph, İsyâ, “Yezidi Texts”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, V, XXV, N. 2, 1909, s. 122-126 içinde , s. 123. (Şahîdê) b. Cer şeklinde kullanımı da vardır. Bkz. Tolan, s. 108.

³⁸ *Mushaf-ı Reş*, s. 123.

³⁹ Bkz. Tolan, s. 149; “Yezidi Dini Liderleriyle Yapılan Mülakat”, (Guest s. 367-376 içinde), s. 370.

⁴⁰ *Mushaf-ı Reş*, s. 123.

⁴¹ *Êzîdyatî*, Derleyen, Xidir Pîr Sileman, Dihok, 1996, s. 15-16; Tolan, s. 149; “Kevlê Şêxadî û Mêra” (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995 s. 290-98 içinde), s. 290; Aynı ilahi için bkz. Tolan, s. 308.

⁴² Bkz. “Pîr Ca’fo ile yapılan mülakat”, s. 276.

⁴³ *Êzîdyatî*, s. 15-16; Tolan, s. 149.

⁴⁴ Bkz. *Êzîdyatî*, s. 15-16; İsmail Bek Çöl, s. 93; Tolan, s. 149.

⁴⁵ İsmail Bek Çöl, s. 95; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, thk. Ebied, R. Y.; Young, M. J. L., (Le Museum, 85 1972. s. 492-522 içinde), s. 19a.

⁴⁶ İsmail Bek Çöl, s. 93.

⁴⁷ İsmail Bek Çöl, s. 95; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 19a.

⁴⁸ *Êzîdyatî*, s. 15-16.

⁴⁹ İsmail Bek Çöl, s. 95; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 19a.

⁵⁰ *Êzîdyatî*, s. 15-16.

⁵¹ “Kevlê Şêxadî û Mêra”, s. 290; Âzâd Saîd Simo, *el-Yezidiyye min Hilâli Nusûsîhâ el-Mukaddese*, Beyrut 2001, s. 175 vd.

kendisi hakkında sürekli oruç tuttuğu⁵², ya da bir küheylana binip ondan hiç inmediği⁵³ gibi olağanüstü fikirler söylenmeye başlanmıştır. Ölümünden sonra da ‘Adî b. Müsâfir hakkında tasavvufî çevrelerde sıkça görülen⁵⁴ abartılı pek çok menkabe zikredilmiş;⁵⁵ bu anlatılanlar onun hakkında aşırı bir söyleme dönüşmüş;⁵⁶ bu durum süreç içerisinde onun ve zaviyesinin tazimine yol açmıştır.⁵⁷ Öyle görünmektedir ki, bunların en uç noktasını Yezidilerin ona yönelik fikirlerinde gerçekleştirmiş;⁵⁸ başta gnostisizm olmak üzere⁵⁹ bölgede mevcut olan eski kültür bakiyelerinin etkisiyle ‘Adî b. Müsâfir artık normal bir beşer olmaktan çıkıp mitik bir şahsiyete dönüşmüş ve dini hayatlarında merkezi bir konuma yükseltmiştir.⁶⁰ Öyle ki kaynaklarda da belirtildiği gibi kendisini ahiretteki güvenceleri olarak kabul edip⁶¹ kabrini kiblegah edinmiş⁶² ve hatta ona nebevi⁶³-ilahi⁶⁴ misyonlar yüklenilmiş, onun rızık veren kimse olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁵

Söz konusu iddialardan birisine göre ‘Adî b. Müsâfir bir peygamberdir.⁶⁶ Hatta diğer tüm nebilerden üstündür.⁶⁷ Bir kısım fikirlerde ise onun kendisine secde edilen⁶⁸ ölümsüz⁶⁹ mutlak tanrı olduğu⁷⁰ ifade edilmektedir. Ancak yaygın olarak benimsenen görüşe göre ‘Adî b. Müsâfir’in Allah’ın veziri olduğu şeklindedir. Buna göre ‘Adî b. Müsâfir, Allah katında Vezir-i A’zam’dır. Yerde ve gökte tüm işler onun emir ve tedbirinden geçer.⁷¹ Allah, ona danışmadan; onun izni olmadan hiçbir iş yapmamakta,⁷² Allah, onun her istediğini yerine getirmektedir.⁷³ Bu yönüyle ‘Adî b. Müsâfir’in konumu Melek Tavus ile özdeşleştirilmektedir.

‘Adî b. Müsâfir ile ilgili karmaşık gibi görünen görüşleri kimi Yezidiler tenasüh inancı ile izah etmektedirler. Tenasüh inancını kabul eden⁷⁴ Yezidiler’e göre aslında Melek Tavus ve Şeyh ‘Adî aynı şahsiyetlerdir. Yani aslında ‘Adî b. Müsâfir, Melek Tavus’un sonradan Yezidiler’e yol göstermek/dini ihya etmek üzere gelmiş şeklidir.⁷⁵ Bu nedenle olmalıdır ki, ‘Adî b. Müsâfir’in cesede bürünmüş bir melek olduğu iddia edilmiştir.⁷⁶ Bu tenasüh düşüncesi

⁵² Zehebî, *Siyer*, XX, 343; ‘Azzâvî, s. 49.

⁵³ Erbilî, s. 115.

⁵⁴ Krş. ‘Azzâvî, s. 42.

⁵⁵ ‘Azzâvî, s. 49.

⁵⁶ ‘Azzâvî, s. 49-50.

⁵⁷ Yâfi’î, III, 239; İbnü’l-Mülakkîn, 18a; İbn Furat, III, 160b; Turan, Osman, s. 228.

⁵⁸ Zehebî onun hakkında aşırı fikirleri olan bağlularından söz etmektedir. Bkz. Zehebî, *el-İber fî Haberi men Çaber*, thk. Ebu Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyânî Zelul, Beyrut 1985, III, 28.

⁵⁹ Krş. ‘Azzâvî, s. 38-39.

⁶⁰ Krş. Furlani, s. 12.

⁶¹ Erbilî, s. 114.

⁶² Zehebî, *Siyer*, XX, 344; İbn Furat, III, 160a; Makrizî, *es-Sülûk*, 369.

⁶³ Bkz. Furlani, s. 12.

⁶⁴ İbn Kesîr, 12, 243; İbn Furat, III, 160a; Âzâd Saîd Sımo, s. 179.

⁶⁵ Bkz. Makrizî, *es-Sülûk*, s. 369.

⁶⁶ İbn Teymiyye, s. 310; Abdusselam el-Mardîni, s. 50; “Şeyh ‘Adî el-Yezidi, I”, I, 109; Furlani, s. 10.

⁶⁷ Abdusselam el-Mardîni, s. 50.

⁶⁸ Demlûcî, s. 96.

⁶⁹ Bkz. Menant, s. 91; Sâmi Said el-Ahmed, I, 78.

⁷⁰ “Kevlê İmanê” (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995, s. 202-206 içinde), s. 202; “Kevlê Şêxadî û Mêra”, s. 290.

⁷¹ İsmail Bek Çöl, s. 95; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 18a; Joseph, İsyâ, “Yezidi Texts”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, V. XXV, N. 2, 1909, s. 146.

⁷² er-Rebetkî, Abdullah Fetvası, (Sâmi Said el-Ahmed, *el-Yezidiyye Ahvâluhum ve Mu’tekedâtuhum*, Bağdat 1971, II, 208-212 içinde), II, 210; Joseph, s. 146; Abdusselam el-Mardîni, s. 50

⁷³ İsmail Bek Çöl, s. 96.

Tenasüh inançları ile ilgili olarak bkz. İsmail Bek Çöl, s. 76-77; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 19b; Joseph, s. 145, 146; Pîr Ca’fo ile yapılan mülakat, s. 283; Tolan, s. 208; Lescot, s. 61.

⁷⁵ Bkz. Demlûcî, s. 94; Tolan, s. 41; Furlani, s. 9, 10.

⁷⁶ İbn Teymiyye, s. 312.

halen devam etmekte ve Melek Tavus'un yani Şeyh 'Adî nin bir gün tekrar başka bir surette nazil olacağına inanılmaktadır.⁷⁷

3. Yezidi İbadetlerinde 'Adî b. Müsâfir

İtikadi alanda olduğu gibi ibadet ile ilgili alanlarda da 'Adî b. Müsâfir tasavvurunun tesirini görmek mümkündür. Hatta itikadi alan ile kıyaslandığında söz konusu tasavvurun ibadet ile ilgili hususlarda daha belirleyici bir şekilde yer aldığını söylemek bile mümkündür. Bunun arkasında itikadi boyutun biraz daha subjektif olduğu ibadetlerin ise 'Adî b. Müsâfir tasavvuru ve türbesinin etrafında devam edegelmesinin etkin olduğu söylenebilir. Burada dikkat çeken husus, 'Adî b. Müsâfir'in direkt ibadet edilen kişi olarak telakki edilmesidir.⁷⁸

Bu ibadetlerin odağında onun Laleş'teki Adeviyye Zaviyesi olarak bilinen⁷⁹ türbesi bulunmaktadır.⁸⁰ Bu türbeyi ziyaret/tavaf etmek Yezidiler için çok önemlidir. Bu her Yezidinin yükümlü olduğu bir ibadettir.⁸¹ Yezidiler, ibadet için yöneldikleri ve kıblegah yaptıkları⁸² mezarı kendi kutsal tapınakları olarak görmekte⁸³, burada yere kapanarak secde etmektedirler.⁸⁴ Türbe, Yezidiler'in milli ve dini bir şekilde Allah'a yönelmelerinin başlıca bir ifadesidir.⁸⁵ Kimi rivayetlerde Laleşteki Şeyh 'Adî türbesini ziyaret etmenin Allah katında hactan daha makbul olduğunu iddia edilmektedir.⁸⁶ Yezdiler, her sene Eylül ayında Şeyh 'Adî'nin türbesine yaptıkları⁸⁷ bu ziyareti/tavafı hac olarak da nitelemektedirler.⁸⁸

'Adî b. Müsâfir'in türbesi kadar türbesindeki toprak da Yezidiler tarafından kutsal addedilmekte ve ona özel bir önem verilmektedir.⁸⁹ Bu nedenle her Yezidi'nin Şeyh 'Adî türbesinden "Bereketü⁹⁰ Şeyh 'Adî" adını verdikleri ve bölgede bulunan zezem suyu ile yoğrulan⁹¹ bir miktar toprağı yanında bulundurması gerektiğine inanmaktadırlar.⁹² İnanışlarına göre bu toprak (kendi ifadeleri ile berat), onları tehlikelere karşı koruyan⁹³ ve onlara bereket getiren⁹⁴ bir tılsımdır.⁹⁵ Bu nedenledir ki, Yezidiler, her sabah bundan bir miktarını yemekte⁹⁶, oruçlarını bu toprakla açmaktadır.⁹⁷ Ölmek üzere olanlara da bu topraktan tattırılmakta;⁹⁸ öldüğünde de bu toprak ölünün gözlerine ve kalbi üzerine⁹⁹ bırakılmaktadır.¹⁰⁰

⁷⁷ A'yandan Nuri, *Abede-i İblis Yezidi Taifesinin İtikâdi, Âdâtı, Evsâfi*, İstanbul 1328, s. 16.

⁷⁸ İbadet direkt ona yapılmaktadır. Bkz. Furlani, s. 10.

⁷⁹ *Sehâvî*, s. 168.

⁸⁰ Laleş, hac, oruç, namazın merkezidir. Bkz. "Şeyh 'Adî el-Yezidi, II" (Sâmî Said el-Ahmed 136-149 içinde), I, 148.

⁸¹ Tolan, s. 81; Kremli, II/IX, 395.

⁸² Bkz. Rebetki, II, 209; *Tarihu'l-Ezidiyye fi Musul ve Etrafiha*, s. 18b.

⁸³ *Êzıdyatı*, s. 4; Erbilî, s. 114; Zehebî, *Siyer*, XX, 344; *Mushaf-ı Reş mülhâkı*, s. 136; Furlani, s. 10.

⁸⁴ Rebetki, II, 209; "Şehda Dîni", (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995, s. 226-228 içinde), s. 226.

⁸⁵ Krş. Turan, Ahmet, *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*, s. 81.

⁸⁶ İsmail Bek Çöl, s. 95.

⁸⁷ İsmail Bek Çöl, s. 96; "Şeyh 'Adî el-Yezidi II", I, 140.

⁸⁸ Bkz. "Şeyh 'Adî el-Yezidi, I", I, 136-37

⁸⁹ 'Abbûd, *Lemehâtün ani'l-Yezidiyye*, Musul 1994, s. 116; Allison, s. 77.

⁹⁰ İsmail Bek Çöl, s. 97

⁹¹ 'Abbûd, *Lemehâtün ani'l-Yezidiyye*, s. 116.

⁹² Allison, s. 77.

⁹³ İsmail Bek Çöl, s. 97

⁹⁴ Iraklı Papaz İshok, s. 62; *Mushaf-ı Reş mülhâkı*, s. 136.

⁹⁵ İsmail Bek Çöl, s. 97; "Yezidi Dini Liderleriyle Yapılan Mülakat", s. 372-73.

⁹⁶ Lidzbarski, Mark, "Ein Expose der Jesiden", *ZDMG*, Vol. 51, 1897, s. 595.

⁹⁷ Bkz. Tolan, s. 73.

⁹⁸ Turan, Ahmet, *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*, s. 83.

⁹⁹ A'yandan Nuri, s. 34.

¹⁰⁰ Iraklı Papaz İshok, s. 62; *Mushaf-ı Reş mülhâkı*, s. 136.

Yezidilerin *Günlük İbadetlerde* de ‘Adî b. Müsâfir’i görmekteyiz. Nitekim Yezidiler’in en önemli ibadetleri olan sabah ve akşam dualarında ve diğer ilahilerde Şeyh ‘Adî önemli bir yer işgal etmektedir. Sözelimi sabah duasında kendisi için “Sultan ‘Adî, evvelinden ahirine kadar olanların tacı” ifadesi kullanılmaktadır.¹⁰¹

Şeyh ‘Adî odaklı diğer bir ibadet de onun adına kutlanılan bayramlardır. Şeyh ‘Adî’nin ilk toplantısının yıl dönümü olarak kutlanan ‘Adî b. Müsâfir bayramı;¹⁰² 3 Ağustosta kutlanan “fakir” ya da “yaz bayramı” da denilen bayram bunlara örnek olarak verilebilir.

Tüm bunların dışında bazı şeylerin haram veya mübah addedilmesinde de ‘Adî b. Müsâfir’in etrafındaki kurguların etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan en dikkat çekenlerden birisi, bazı yiyeceklerin haram veya sevap addedilmesinde ‘Adî b. Müsâfir’in belirleyici olduğuna inanılmasıdır. Marul, haram kılınan söz konusu yiyeceklerden birisidir. Marulun haram kılınmasının nedenini, Şeyh ‘Adî’nin bir gün bir bostana gidip ekilenin ne olduğunu sorması, marul olduğunu öğrenince de onun yenilecek bir şey olmadığını söylemesi olarak izah etmektedirler. Yine gözleri Şeyh ‘Adî’nin gözlerine benzediği için ceylan eti de yememektedirler.¹⁰³

4. Yezidi Menkabelerinde ‘Adî b. Müsâfir

Yezidi inancının büyük bir kısmının mitik bir çerçevede geliştiği söylenebilir. Bu bağlamda Şeyh ‘Adî hakkında da pek çok olağanüstü nitelikte nakillerde bulunmaktadır. Bu rivayetlerden farklı yönlerine işaret edenlerden birer örnek vermeye çalışacağız.

Bu menkabelerden bir kısmında *İlahi Misyonu Üstlenmiş Elçi* olduğu ifade edilmektedir. Bu rivayetlerden birisine göre ‘Adî b. Müsâfir, on beş yaşlarında olduğu sıralarda bir gün ay ışığında at sırtında bir ovayı geçerken, kendisine çağrılar gelir. Eski bir mezarın önünde yerin altından–iki metre uzunluğunda bacakları, manda gibi başları, uzun sert kıllı saçları, yeşil yeşil parlayan ve öküzünki kadar büyük yuvarlak gözleri, kapkara derileri olan ama başka türlü insana benzeyen iki deve- şeklinde bir hayalet karşısına çıkar. Bu arada mezar da bir minare şeklini alarak gökyüzüne kadar ulaşır ve sallanmaya başlar. Dehşet içinde kalan ‘Adî b. Müsâfir, sarsılarak yanı başında duran su testisini devirir. Hayalet bu kez tavus kuşu kuyruğu olan yakışıklı bir delikanlıya dönüşür ve ‘Adî b. Müsâfir’e: “*Korkma; evet minare düşebilir, dünyayı yerle bir edebilir ama sen ve sana kulak verenler bundan zarar görmeyecek ve geride kalacak harabelerde saltanatınızı süreceksiniz. Ben Melek Tavus’um dünyaya hakikat dinini ilan etme görevini sana veriyorum*” der. Bunun üzerine Melek Tavus, Adî’nin ruhunu alıp yedi yıl kalmak üzere gökyüzüne (cennete) götürür ve tanrı, bedeni mezar içinde sakın sakın yatan ‘Adî b. Müsâfir’e her şeyin hakikatini açıklar. Ruhu gökten inerek tekrar bedenleştiğinde, devrilmiş su testisinden akan su henüz tükenmemiştir.¹⁰⁴

Bir kısım rivayette ise onun *İlahi Misyonuna Delalet Eden Mucizeler* zikredilmektedir. Bu rivayetlerden birisinde ‘Adî b. Müsâfir’in ilahi misyonu üstlenişi tesadüfi değil aksine çok önceden planlanmıştır. Buna göre ‘Adî b. Müsâfir, Lâleş’e ilk yöneldiği zaman yolda bulunan bir kilisenin rahipleri ile görüşür. Görüşme esnasında onlarla (mucizevi bir şekilde) Süryanice konuşur ve kilisede bulunan Süryanice bir yazmada kendi isminin kayıtlı olduğunu gösterir. Bunun üzerine kilisede bulunanların hepsi ona iman edip Allah’ın rasulü olduğunu itiraf ederler.¹⁰⁵

¹⁰¹ Bkz. Turan, Ahmet, *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*, s. 79.

¹⁰² Bkz. Turan, Ahmet, *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*, s. 85.

¹⁰³ İsmail Bek Çöl, s. 96; *Tarihu’l-Ezidiyye fi Musul ve Etrafiha*, s. 19b; Joseph, s. 144.

¹⁰⁴ Guest, s. 69.

¹⁰⁵ “Şeyh ‘Adî el-Yezidi, I”, I, 109.

Diğer bir grup rivayette ise onun *İlahi Güç Tarafından Desteklenmesi ve Ayrıcalıklar ile Yetkilendirilmesi* aktarılmaktadır. Bu rivayetlerin vermek istediği mesaj ‘Adî b. Müsâfir’in yüce makam tarafından görevlendirildikten sonra mucizeler ile desteklenmesinin yanı sıra düşmanlarına karşı da korunmuş olduğudur. Onun ilahi güç tarafından korunduğuna dair bir rivayetlerden birisinde, ‘Adî b. Müsâfir’in ününü kıskanıp onu tasfiye etmeye teşebbüs eden Abdulkadir Geylanî’nin caydırılmıştır. Aslında Yezidiler’in Abdulkadir Geylanî’ye bakışı ile biraz da çelişen¹⁰⁶ bu rivayete göre Bağdat’ta ikamet eden Şeyh Abdulkadir, Şeyh ‘Adî nin adını ve ününü duyunca kıskanmış ve ona kin beslemiştir. Bu nedenle birliklerini hazırlayıp küçük bir grup olan Yezidiler’in üzerine sürmüştür. Ancak yolda Maklup denilen Elfof dağının yakınlarına ulaştığında rüyasında Şeyh ‘Adî’yi güneş gibi aydın, şimşek gibi parlak bir vaziyette görüp ürkmüştür. Gökten gelen bir ses de Şeyh ‘Adî ile uğraşmaktan vazgeçmesini; zira onun sevilen birisi olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Şeyh Abdulkadir, ‘Adî b. Müsâfir’in büyüklüğüne hayran kalıp korku ile geri dönmüştür. Dönüşünün sebebini soranlara da onun yenilmez biri olduğunu, zira arkasında semavi bir gücün bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁷

Kimi menkabelerde ise ilahi makam, sadece ‘Adî b. Müsâfir’i korumakla kalmamakta; aynı zamanda ona olağanüstü güçler de vermektedir. O da bu güçleri sayesinde tabiata ve tabiattaki hadiselerle hükmedebilmektedir. Bunun en belirgin örneği rüzgara hükmedebilmesi ve hava durumunu tanzim edebilmesidir.¹⁰⁸ Bir keresinde kendi kerametlerine inanmayan bir adamı şiddetli rüzgar esen bir dağa çıkarmış; sultanlığının herkes tarafından malum olması için halkı da bu dağa çıkmaya davet etmiştir.¹⁰⁹

Bazı rivayetlerde ise *‘Adî b. Müsâfir’e Uluhiyet Atfedilmektedir*. Lescot’un aktardığı “Sultan Êzî ve dünyanın sonu” adlı mitoloji buna örnektir. “Sultan Êzî ve dünyanın sonu” adlı mitolojide Sultan Êzî (Yezîd b. Muaviye), Muaviye ile ilgili kehanete uygun olarak Müslümanlarla savaşmış onları yenmiş¹¹⁰ ve daha sonra da İstanbul’un fethine yönelmiştir. İstanbul halkının temsilcisi olan şeriat kadısı gelip onu ikna ederek Müslüman yapmak istemiştir. Ama Boğaz’dan karşıya ancak Sultan Êzî’nin tekrarlattığı duayı söyleyerek geçebilmiştir. Kadı, Sultan Êzî’yi İslam’a, Sultan Êzî de Kadı’yı Yezidiliğe davet etmiştir. Bu görüşme esnasında Sultan Êzî, Kadı’ya bir kadehte bulunan içecekten bir damla alıp yalamasını talep etmiş; Kadı bunu yaptığında ise gökyüzünün kapıları açılmıştır. Gökyüzünde tahtta oturur vaziyette görülen yüce şahsiyet Şeyh Hadi (Şeyh ‘Adî)’dir. Bunu gören Kadı, mest olup Yezidiliği kabul etmiştir.¹¹¹

Görülmektedir ki, kimi Adeviyye tarikatından ödünç alınan ve Yezidiliğe uyarlanan ve kimisi de Yezidi mitolojisine özgün olan bu menkabelerde ‘Adî b. Müsâfir, olağanüstü güçlere sahip beşer üstü bir nitelik kazanmakta; hatta Allah ile özel dostluğu olan bir kimse olarak tanıtılmakta, “Sultan Êzî ve dünyanın sonu” adlı eskatolojide ise semadaki tahtta oturan ilah konumunda gösterilmektedir.

Sonsöz

‘Adî b. Müsâfir, İslam dünyasının önemli simalarından birisidir. Ehl-i Sünnet dairesi içinde sufi geleneğe bağlı bir çizgide bulunan ‘Adî b. Müsâfir, hem mütekellim ve hem de mutasavvuftur. Ancak ‘Adî b. Müsâfir’i diğer mutasavvuflardan veya kendileri için ileri

¹⁰⁶ Bkz. İsmail Bek Çöl, s. 96; *Tarihu’l-Ezidiyye ft Musul ve Etrafiha*, s. 19a; Joseph, s. 144.

¹⁰⁷ Bkz. Iraklı Papaz İshok, s. 13-14.

¹⁰⁸ İsmail Bek Çöl, s. 99.

¹⁰⁹ “Kevlê Şêxadî û Mêra”, s. 294.

¹¹⁰ Bkz. Iraklı Papaz İshok, s. 27-28; İsmail Bek Çöl, s. 77; Lescot, s. 55-56.

¹¹¹ Mitolojinin devamı için bkz. Lescot, s. 56-57.

sürülen olağanüstü konumlardan farklı kılan husus ise Yezidiler'in onun için öngördüğü konum/konumlardır.

Yezidiler, içinde buldukları eski kültür bakiyelerinin ve kavmi miraslarının etkisi ile 'Adî b. Müsafir'i beşerüstü bir varlığa dönüştürmüş; anlattıkları hikaye ve kevl/ilahi/kasidelerinde kimi zaman birbiri ile çelişik 'Adî b. Müsafir tasavvurları ortaya çıkarmışlardır.

Yezidi itikadında 'Adî b. Müsâfir'e önemli bir mevki vermişlerdir. Ancak onun Yezidilikteki asıl işlevselliği İbadet ve ritüeller de ortaya çıkmakta; Yezidi ibadetlerinde merkezi bir yerde bulunmaktadır. Zira onun hala doğduğu gün, Laleş'e varış tarihi Yezidiler için birer bayram olarak kutlanmakta; tuttuğu oruçlar ve yaptığına inanılan diğer ibadetler de taklit edilmektedir. Tüm bunların ötesinde zaviyesi Yezidi ibadetlerinin odağını teşkil etmektedir. Bu durumda 'Adî b. Müsâfir algısının Yezidi dini yapılanmasının en önemli unsurlarından birisi olduğu söylenebilir.

Kaynakça:

- 'Abbûd, *Lemehâtîn ani'l-Yezidiyye*, Musul 1994.
- 'Abdullah el-Hamevî (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1995, V, 28.
- Abdusselam el-Mardîni, (h. 1259), *Târîhu Mârdîn min Kitâbi " Ümmül İber"*, Duhok 2002.
- Allison, Christine, *Yezidi Sözlü Kültürü*, Çev. Fahriye Adsay, İstanbul 2007.
- A'yandan Nuri, *Abede-i İblis Yezidi Taifesinin İtikâdi, Âdâtı, Evsâfı*, İstanbul 1328.
- Âzâd Saîd Simo, *el-Yezidiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese*, Beyrut 2001.
- 'Azzâvî, Abbâs *Târîhu'l-Yezidiyye ve Aslu Akidetihim*, Bağdat 1935.
- Demlûcî, es-Siddîk, *el-Yezîdiyye*, Musul 1949.
- Düchting, Johannes, "Yezidi Dininin İçeriği" *Deng*, V/25 (1993), 36-44, s. 41.
- Ebu'l-Fida, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebu'l-Fida (732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut 1997.
- el-Eb Süheyl Kâşâ, *el-Yezidiyye*, Trablus 2004.
- Erbilî, Şerefuddin b. Berekât el-Mübârek b. Ahmet (637/1239), *Târih-i Erbil*, Sâmi b. es-Seyyid Hamas es-Sakâr, Bağdat 1980.
- Êzîdyatî, Der. Xidir pîr Sileman, Dihok, 1996.
- Furlani, *The Religion of the Yezîdis*, Bombay 1940.
- George Habîb, *el-Yezidiyye Bakâyâ Dinin Kadîm*, Bağdat 1978
- Giritli Sırrı, *Ârâi Milel*, İstanbul 1303.
- Guest, *Yezidiler Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, İstanbul 2001.
- Hasenî, Abdurrezzak, *el-Yezidi fî Hazirihim ve Mâdîhim*, Sayda 1951
- Iraklı Papaz İshok, *Yezidilerin Dini*, çev. P. Gabriel Akyüz, Mardin 2001
- İbn Furat, Nasıruddin Muhammed b. Abdurrahman(807/1405) , *Tarihu'd-Düvel ve'l-Mülûk (Tarihu Furat)*, Viyana Devlet Kütüphanesi, No: AF. 119.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (681/1282), *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1978.
- İbn Hurdazbih, Ubeydullah b. Abdullah (300/913), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrut, trz.
- İbn Kesîr, (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf el-Atabeki (874/1469), *en-Nücumü'z-zahire fî müluki Mısır ve'l-Kahire*, Muhammed Hasan Şemsuddin, Beyrut 1996
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (728/1328), *el-Vasiyyetü'l-Kübra (Mecmuatü'r-Resâilü'l-Kübrâ s. 262-318 içinde)* Mısır 1823.
- İbnu'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed (1089/1679), *Şezâretü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkadir Arnâud, Muhammed Arnâut, Beyrut 1991.
- İbnu'l-Esîr, Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1989.
- İbnu'l-Mülakkîn, Siracuddin Ömer (804/1401), *Düreri'l-Cevâhir fî Menâkibi Seyidi Abdulkadir*, Süleymaniye Hacı Hayrı Efendi Kütüphanesi no 171.
- İbnu'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer (749/1349), *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer (Tarihu İbnu'l-Verdî)*, thk. Ahmet Rifat Bedrâvî, Beyrut 1970.
- İsmail Bek Çöl, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, Beyrut 1934.
- Joseph, İsyâ, "Yezidi Texts", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, V. XXV, N. 2, 1909.
- Kevlê İmanê (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995, s. 202-206 içinde)

- Kevlê Şêxadî û Mêra (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995 s. 290-98 içinde.
- Kremlî, Anastase, “el-Yezidiyye” *Mecelletu'l-Meşrik*, II/1, 32-37; II/IV 151-156; II/IX, 395-399 (1899).
- Layard, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları*, Çev. Zafer Avşar, İstanbul 2000
- Lescot, Roger, *Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezîdileri*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul 2001.
- Lidzbarski, Mark, “Ein Expose der Jesiden”, *ZDMG*, Vol. 51, 1897, s. 595.
- Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali (845/1442), *el-Mevaiz ve'l-i'tibar bi-(fî) zikri'l-Hitat ve'l-asar*, thk. Muhammed Ali Beydûn, Beyrut 1998.
-, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Müluk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut 1997.
- Mehmet Şerafeddin, “Yezidiler”, *Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III-IV (1926).
- Menant, M. Joachim, *Les Yezîdis. Episode de l'histoire des Adorateurs du Diable*, Paris, 1982
- Menzel, “Adî b. Müsafir”, *İA*, I/137-38, s. 138.
- Mushaf-ı Reş*, Joseph, İsyâ, “Yezidi Texts”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, V. XXV, N. 2, 1909, s. 122-126 içinde , s. 123.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmail (1350/1932) *Camiu Keramati'l-Evliya*, thk. İbrahim Atve, Kahire 1926.
- Nurbahş, Seyyid Ali, Behcetü'l-Esrâr, Çev. ? Ank 1962, 12, 13, 86.
- Pîr Ca'fo ile yapılan mülakat (Âzâd Saîd Sîmo, *el-Yezidiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese*, Beyrut 2001
- Pir Mamou Osman, “Şeyh 'Adî Öncesi Yezidiler”, *Dengê Êzîdiyan*, 4 (1996)
- Rebetkî, Abdullah Fetvası, (Sâmî Said el-Ahmed, *el-Yezidiyye Ahvâluhum ve Mu'tekedâtuhum*, Bağdat 1971, II, 208-212 içinde).
- Sâfedî, Selahaddin Halil b. Eybek (764/1362), *Kitabu'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, Beyrut 1993.
- Saiğ, Süleyman, *Tarihu'l-Musul*, Beyrut 1928.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ahmed b. Ömer b. Halef (902/1497), *Tuhfetü'l-Ahbab ve Bugyetü't-Tullab : el-Hitat ve'l-Mezarat, ve't-Teracim ve'l-Bekai'l-Mübarekat*, Kahire 1986.
- Şa'rânî, Ebu Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısri (973/1565), *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Çev. Abdulkadir Akçişek, İstanbul 1969.
- Şattanûfî, Nureddin Ebi'l-Hasan Ali b. Yusuf b. Cerîr (713/1314), *Behcetü'l-Esrar ve Ma'denü'l-Envar*, Mısır 1304.
- Şehda Dînî, (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995, s. 226-228 içinde), s. 226.
- Şeyh 'Adî el-Yezidi, I-II (Sâmî Said el-Ahmed 105-115 ve 136-149 içinde alıntılanmış olarak)
- Tâdifî, Muhammed b. Yahya (963/1556), *Cevherden Gerdanlıklar : (Hz. Abdülkadir Geylânî'nin menkıbeleri)*, çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1972.
- Tâdifî, Muhammed b. Yahya (963/1556), *Cevherden Gerdanlıklar : (Hz. Abdülkadir Geylânî'nin menkıbeleri)*, çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1972.
- Tarihu'l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, thk. Ebied, R. Y.; Young, M. J. L., (Le Museum, 85 1972. s. 492-522 içinde)
- Taşgın, Ahmet, *Yezidiler*, Ankara 2005
- Tolan, Kemal, *Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê*, İstanbul 2006
- Turan, Ahmet, “Yezidiler”, *OMÜ Eğitim Fakültesi*, s. 1, 188-199 (1986).
- *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*, Samsun 1993.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, İstanbul 1993.

- Yâfi'î, Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemani Yafii (768/1366), *Mirâtu'l-Cinân*, Haşîye Halil el-Mansur, Beyrut 1997.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâud, Beyrut 1996.
- Zehebî, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, thk. Ebu Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyânî Zelul, Beyrut 1985.